

LAKUNANING LINGVOKULTUROLOGIK AHAMIYATI

Madinabonu Khodjimatova Ermatjon qizi
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari universiteti
Ingliz tili birinchi fakultet 3-bosqich talabasi
madinabonukhodjimatova@gmail.com

Annotatsiya: Turli til va madaniyatlarni solishtirish jarayonida paydo bo'lgan lakuna atamasi so'nggi yillarda tilshunoslikda eng ko'p qo'llaniladigan tushunchalardan biriga aylanishi, har bir sohada uni qo'llashda umumiylik bilan bir qatorda farqlar ham mavjud ekanligi haqida.

Kalit so'zlar: lingvakulturologiya, lakuna, lingvistik kategoriya, tadqiqotlar, lakuna muomolari.

Bugungi kunda bu tushuncha lingvokulturologiya, lingvomadaniyatshunoslik, tarjimashunoslik, madaniyatlararo muloqot nazariyasi, madaniyatshunoslik sohasidagi tadqiqotlarda faol foydalanilmoqda. Bu farqlar tadqiqotchilarning tadqiqot sohasi ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda turlicha talqin qilishlarida namoyon bo'ladi. Lakuna atamasini birinchi marta kanadalik olimlar J.Vine va J.Darbelne kiritgan. Bu olimlar o'zlarining "Fransuz va ingliz tilini solishtirish usuli" kitobida lakunalarni ikki tilni solishtirish orqali aniqlangan lingvistik hodisa sifatida ta'riflaganlar. Ta'rifdan ham ko'rinib turibdiki, bu atama taqqoslashda aniqlangan tushunchani ifodalash uchun ishlatilgan. Ikki tildan iborat va tillarning birida muqobili yo'q. Xuddi shu tarif keyingi davrda kichik semantik o'zgarishlarga uchraganiga qaramay, lakuna atamasining dastlabki terminologik xususiyatlarini saqlab qolish uchun asosiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Lakunalar muammosi bilan jiddiy shug'ullangan yana bir olim V.Gak lakunalarni "Tilning leksik darajasidagi bo'shliqlar, mavjud bo'lishi kerak bo'lgan so'zlarning yo'qligi" deb ta'riflaydi. Bu tushuntirishdan ko'rinib turibdiki, olim til leksikasidagi bo'shliqlarni boshqa til bilan solishtirmasdan ham aniqlash va baholash mumkinligini tan oladi. Albatta, til leksikasida bo'shliqlar mavjudligi tilshunoslikda allaqachon ma'lum. O'zbek tilining asoschisi Alisher Navoiy o'zining "Muhokamat-ul lug'atayn" asarida turkiy va fors tillarini qiyoslash orqali ma'lum bir tildagi ma'lum tushunchalarni boshqa tilda ifodalovchi so'zga muqobil yo'qligini tushuntirgan. Lakuna hodisasining lingvistik mohiyatini ochib berish va uni alohida lingvistik kategoriya sifatida tan olishda rus olimlarining xizmatlari katta. I.Shtern asarlarida lakuna hodisasining lisoniy ahamiyati, xatto til ichida ham kuzatilishi mumkinligi e'tirof etilgan. G.Bikova lakunaning paydo bo'lishi, turlari, ta'rifi va boshqa xususiyatlarini rus tili misolida tasvirlab berdi. Hozirgi kunda jahon tilshunosligi lakuna muammolarini yoritishda rus tilshunoslarining tajribasiga tayanadi. Xususan, I.Sternin va uning izdoshlari tomonidan shakllantirilgan lakunologiya maktabida tilning ichki bo'shliqlarini o'rganishga katta e'tibor berilgan va bu ish butun dunyo tilshunoslarida katta qiziqish uyg'otmoqda.

O‘zbek tilshunosligida lakuna hodisasini o‘rganishga oid so‘nggi paytlarda yaratilgan ishlardan biri N.Ismatullaevaning “Xitoy va o‘zbek tillarida lakunalarning paydo bo‘lishi” nomli dissertatsiyasidir. Olim xitoy va o‘zbek konseptosferalarida mavjud kamchiliklarni tahlil qilar ekan, ikki til va madaniyatni qiyoslashda bunday lingvistik hodisaning muqarrarligini e‘tirof etadi. Jahon tilshunosligida mavjud bo‘lgan nazariy qarashlar asosida ularning turlari va ta‘rif usullarini bayon qiladi. N.Ismatullaevaning fikricha, “tushunchalik millat tushunchalari majmuida mavjud bo‘lgan, lekin lug‘aviy shaklda ifodalanmagan hollarda yuzaga keladi”. Voqelik va lakuna o‘rtasidagi bog‘liqlikka ko‘proq e‘tibor qaratilgan ayrim asarlarda tarjima hali ham chalkashliklarga sabab bo‘lmoqda. M. Ismatullayeva M. Shattlvorz, M. Kovie g‘oyalariga tayangan holda tarjimadagi qiyinchiliklarni til va madaniy qiyinchiliklarga ajratgan. obyekt birliklarini esa voqelik sifatida ajratish maqsadga muvofiqdir. Haqiqatda mavjud bo‘lgan xususiyatlar g‘ayrioddiy, notanish, g‘ayritabiiy va tushunarsiz ekanligini tushunish unchalik qiyin emas. Biroq, ba‘zi tadqiqotlarda bu xususiyatlar ham lakunaga tegishli deb hisoblaydiganlar ham bor. Xuddi shu turdagi qarashlar lakuna va haqiqatning aralashmasiga olib keladi. Haqiqatdan lakunaning eng muhim farqi shundaki, lakuna muayyan millat ongida mavjud bo‘lgan, lekin u xalq tilida nomlanmagan (leksema) tushunchadir; bu millat vakillariga ham, boshqa tillarda so‘zlashuvchilarga ham oson tushuniladi. Haqiqatni tushunish va tasavvur qilish biroz qiyin. Chunki u odat va ma‘lum bir millatning dunyoqarashi, u boshqa millat (lar)ning ongida (madaniyatida) mavjud emas. Boshqa til (va madaniyat) uchun bu g‘ayritabiiy va g‘ayrioddiy tuyiladi.

Ikki til leksikasi qiyoslanganda undagi so‘zlarning aksariyati ekvivalent bo‘lsa-da, ular bir-biriga to‘liq muqobil, mos kela olmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, ma‘lum bir tushuncha turli xalqlarda turli xil madaniy semantikaga ega bo‘ladi. Masalan, ajdaho tushunchasi o‘zbek tilida afsonaviy xayoliy ilon sifatida tushunilgan bo‘lsa, Xitoy madaniyatida u totemistik sema bilan shon-shuhrat va qudrat ramzi sifatida amalga oshiriladi. Bunday holatlar til so‘zlovchilarining lingvistik idroki, dunyoqarashi, ruhoniyligi bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. Bundan ko‘rinadiki, ikki tilda ekvivalent bo‘lgan birliklar ham ma‘lum bir semaga ko‘ra lakunar bo‘lishi mumkin. Yuqoridagi misolda Xitoy madaniyatidagi ajdaho tushunchasining diniy-totemistik semantikasi o‘zbek tili uchun bo‘sh joydir. Yana bir misol: Yangi yil bayrami ko‘plab xalqlar madaniyatida yangi yil boshlanishini nishonlash an‘anasi sifatida mavjud. Biroq, xalqlar turli xil kalendarlardan foydalanishlari sababli, ularni nishonlash vaqti bir-biridan farq qilishi kuzatiladi. Ularning mohiyati va mazmuni bir bo‘lsada, ma‘lum milliy-madaniy xususiyatlariga ko‘ra bir-biridan sezilarli darajada farqlanadi. Demak, “ikki tildagi leksemalarning ma‘nolari o‘xshash yoki bir-biriga yaqin bo‘lib, voqelikdagi bir narsa (denotatsiya) tushunchasini ifodalashga xizmat qilsa-da, har bir tilda leksemaning ma‘naviy qiymati har xil bo‘ladi.

Muayyan leksik tizimdagi lakunalarni tahlil qilishda ko‘plab bo‘shliqlarni aniqlash mumkin. Biroq, ularning qaysi birining dolzarbligini aniqlashda ikkita leksik tizimni taqqoslash aniqroq qaror qabul qilishni ta‘minlaydi. Bunday jarayonlarda ham ikki leksik tizimdagi solishtirma birliklarning alohida va umumiy tomonlariga e‘tibor qaratish zarur.

Hozirgi kunda lakuna hodisasining keng o'rganilayotganligi turli tillarning o'zaro aloqadorligi va farqlarini aniqlashda ham qo'l kelishi bilan izohlanadi. Ayniqsa, bugungi globallashuv va integratsiya davrida har bir xalqning tili va madaniyatiga ta'sir etuvchi turli omillarni o'rganishda lakunalar tushunchasini tadqiq qilish zarurati tug'iladi.

Xulosa: Bugungi kunda lakunalarni o'rganish faqat ikki tilning turli tomonlarini aniqlashdan iborat emas. Tilning lug'at boyligini tizimli ravishda to'ldirish va boyitish uchun bu lingvistik hodisani chuqurroq o'rganish zarur. Tadqiqotchilar o'z ona tillarini boshqa tillar bilan qiyoslash orqali, shuningdek, tafakkur va tasavvur bilan bog'liq yangi tushunchalarning paydo bo'lishi, ongda shakllanish, ularning nomlanish jarayonlarini xolisona o'rganish orqali leksik darajadagi bo'shliqlarni aniqlash va bartaraf etishga harakat qilmoqda. O'zbek tilshunosligida bu boradagi ishlarni jonlantirish, xususan, o'zbek tilini boshqa tillar bilan qiyoslash, undagi lug'aviy bo'shliqlarni aniqlash va to'ldirish, til taraqqiyoti va sofligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Khasanov A. 2020. "The linguocultural significance of euphemisms as a speech lacunae". Лисоний маданиятни шакллантириш: тажриба, муаммо ва ечимлар" мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари, 100-105. Шахрисабз: TDPU nashriyoti.
2. Lingvistikada lacuna muommosi. Navbahor Nazarova
3. Lingvakulturologiya (o'quv-uslubiy majmua). I. Yoqubov Samarqand -2021
4. Navoiy A. 2012. Muhokamat ul-lug'atayn. To'la asarlar to'plami, 515-519. Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
5. Rakhimjonovich T. 2020. "THE STUDY OF NATIONAL-CULTURAL UNITS IN UZBEK AND WORLD LINGUISTICS". ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies 9(6): 68-76.
6. Tojiboev B. 2021. LISONIC AND NOLISONIC FACTORS OF NATIONAL-CULTURAL ASSOCIATIONS. Scientific Bulletin of Namangan State University 2 (2): 215-220.